

Petrovych Z. Z. Influence of morality on person sense of justice: philosophical and legal aspects

The questions of influence of moral factors on the level of individual sense of justice are considered, in particular the causes of moral qualities decline of modern identity are analyzed, and justice is considered as the sovereignty basis of a society.

Key words: *morality, law, society, justice, person, moral norms, value, social consciousness.*

Стаття надійшла 25 грудня 2013 р.

УДК 340.12 (430) «17/18»

В. І. Ряшко, О. В. Ряшко

**ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ДЕРЖАВИ
І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
У «ФІЛОСОФІЇ ПРАВА» Г. ГЕГЕЛЯ**

Розглянуто філософсько-правові ідеї взаємозв'язку та взаємовпливу держави і громадянського суспільства та їх роль у формуванні прав і свобод людини, а також діалектика взаємозв'язку громадянського суспільства з державними та політико-правовими органами.

Ключові слова: *громадянське суспільство, держава, право, особистість, громадянин, законність, сім'я, свобода, публічна влада.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розбудови Української держави, надзвичайної актуальності набуває проблема створення необхідних соціально-економічних і правових чинників щодо формування громадянського суспільства, що є необхідною умовою становлення демократичної, соціально-правової держави.

Проблема взаємозв'язку держави і суспільства актуальна для будь-якого соціуму. Безумовно, вони визначальні і для розбудови Української держави та громадянського суспільства в цілому.

Проблема діалектики взаємозв'язку категорій «держава» і «громадянське суспільство» як самостійних соціальних систем ще не достатньо досліджена. І держава, і громадянське суспільство обумовлюють і впливають на розвиток і функціонування одне одного.

У розвинутих демократичних країнах громадянському суспільству має відповідати правова держава, де на основі демократії функціонує режим конституційного правління, існує розвинута і не суперечли-

ва правова система та ефективна судова влада, з реальним розподілом функцій влад, з їх ефективною взаємодією і взаємоконтролем. У ній на основі реалізації високих принципів права відбувається реальна єдність людини і держави, відповідальності як держави перед людиною, так і навпаки. У такому суспільстві практично існує висока правова свідомість і правова культура, повага громадянина до своєї держави і висока відповідальність держави за забезпечення прав і свобод своїх громадян. Створення такої держави є найважливішою політико-стратегічною програмою в нашій країні.

Проблеми держави, права, людини вже були в центрі уваги античних мислителів Геракліта, Демокріта, Епікура, Платона, Арістотеля та ін. В епоху Нового часу цю проблему розглядали Т. Гоббс, Б. Спіноза, Д. Локк, Д. Юма та ін.

Уперше в XIX ст. проблему держави і права та її взаємозв'язку з громадянським суспільством у філософсько-правовому аспекті проаналізував великий німецький мислитель Г.В.Ф. Гегель у «Філософії права».

Отже, філософсько-правові ідеї діалектики взаємозв'язку держави і громадянського суспільства не втратили свою актуальність і нині. У цьому аспекті надзвичайно важливі ідеї німецького філософа, спрямовані на глибоке осмислення діалектики взаємозв'язку і взаємовідносин держави та громадянського суспільства.

Стан дослідження. «Філософія права» Г. Гегеля – одна із найбільш знаменитих робіт у всій історії правової, політичної і соціальної думки ... історична доля цього філософського твору, – зазначає В. Нерсесянц, – переконливо продемонструвала його неперевершене значення» [1, с. 3].

«Філософія права» була предметом наукових робіт багатьох вчених: і прихильників, і критиків Гегеля. У 30–40-х роках XX століття аналізу цього твору присвятили свої праці радянські вчені М. Аржанов, В. Асмус, Б. Кедров, Е. Пащуканіс, А. Піонтковський та ін. У 70–80-х роках XX ст. з'являються праці А. Богомолова, А. Володіна, А. Гулиги, А. Дворцова, Є. Ільєнкова, Д. Керимова, Ж. Келле, С. Кечекяна, М. Киссель, А. Малиніна, М. Овсяннікова, С. Дуєва, Т. Ойзермана, Н. Мотрошилової. В цих та інших публікаціях в основному розглядалися проблеми аналізу співвідношення філософії права Г. Гегеля з марксистською теорією держави і права, а також досліджувалися поняття діалектики права і політики, особи і держави, війни і миру, «висвітлювалась специфіка місця і ролі гегелівської філософії в

політичних і правових концепціях, проводився критичний аналіз історії гегельянства і сучасного стану західного гегелевчення» [1, с. 41].

Такий підхід аналізу праці Гегеля диктувався політико-ідеологічними вимогами. З поля зору радянських дослідників практично зникла проблема аналізу сутності громадянського суспільства, його місця і ролі та взаємозв'язку з державою. У наш час ця проблема актуальна не тільки з точки зору вивчення історичного минулого, але й тому, що дає можливість, спираючись на історію, більш глибоко в сучасних умовах аналізувати і прогнозувати процеси, які відбуваються в державному будівництві України.

Можна сміливо стверджувати що філософсько-правові ідеї, викладені Г. Гегелем у «Філософії права», виступають методологічною базою в аналізі діалектики взаємозв'язку держави і громадянського суспільства. Як справедливо зазначає І. Григоренко, «розвинуте громадянське суспільство – це інтелектуальний опонент держави, що змушує її орієнтуватися на суспільні інтереси, громадську думку в головних аспектах внутрішньої та зовнішньої державної політики. Саме тому важливо, щоб державні органи в своїй діяльності враховували пропозиції, що висувуються громадянським суспільством» [2, с. 198].

Отож вважаємо за доцільне висвітлити в статті деякі питання щодо діалектики взаємозв'язку держави і громадянського суспільства в «Філософії права» Г. Гегеля.

Метою статті є діалектика взаємозв'язку держави і громадянського суспільства у «Філософії права» Г. Гегеля та її теоретико-методична роль у розбудові держави і громадянського суспільства в Україні.

Виклад основних положень. Центральне місце в «Філософії права» Г. Гегель відводить державі. Аналізуючи сутність держави, мислитель найперше акцентує на понятті «держави» та її ознаках, ролі і місці державних органів в управлінні соціально-політичними, економічними та правовими процесами, а також діалектиці взаємозв'язків держави і громадянського суспільства.

Що таке держава? – ставить запитання Г. Гегель і відповідає: «Держава, – єдність моральної ідеї – моральний дух як дійсність самої себе, ясна субстатійна воля, яка мислить і знає себе, і виконує те, що вона знає» [3, с. 279]. Держава є наслідком світового духу. Держава, стверджує Гегель, – це світовий дух (світовий розум) який виступає як всезагальне. «Держава – це рух Бога в світі». «Держава є божественна воля» [3, с. 296]. Розглядаючи ідею держави, слід мати

на увазі не особливі інститути, а ідею для себе, цього дійсного Бога» [1, с. 284].

«Держава в собі і для себе є моральне ціле, здійснення свободи, і абсолютна ціль розуму в тому, щоб свобода дійсно існувала» [1, с. 283]. Відтак, німецький філософ бачить у державі живий організм, в якому існує не свобода окремого індивіда, а свобода державно організованого народу (нації), що охоплює і свободу окремих індивідів. Отже, в цій діалектичній єдності загального, особливого і одиночного Г. Гегель надає перевагу загальному. Це положення німецького мислителя, в якому пріоритет надавався державі, було розкритиковано в західній філософсько-правовій думці. Г. Гегеля звинувачували в тому, що він вивищував державу над особистістю (індивідом), відтак обмежував її права і свободи, проголошуючи ідеї насильства держави над індивідом, що в результаті призводить до тоталітаризму. Крім того, деякі критики оголосили Гегеля не тільки теоретиком тоталітаризму, але й апологетом війни.

Г. Гегель ніколи не виконував роль ідеолога тоталітаризму і війни, а навпаки – у тоталітаризмі він бачив обмеження прав і свобод і окремого індивіда, і незалежності і самостійності громадянського суспільства, яке в умовах тоталітаризму повністю політизується і позбавляється самостійності, поглинається тоталітарною системою.

Г. Гегель різко критикує насильство і свавілля як форму несвободи і безправ'я, що є нерозумним і антиморальним. Підносячи державу як ідею, як царство світового духу, як Божественне творіння і як всезагальний розум, мораль і свободу, Гегель як великий діалектик бачить у ній суперечності. «Держава, – зазначає він, – не є твором мистецтва, вона знаходиться в світі, тим самим в сфері свавілля, випадковості і помилок, дурна поведінка може внести викривлення в безліч її сторін» [3, с. 285].

Це положення Г. Гегеля має важливе методологічне значення для сучасної теорії і практики розбудови Української держави.

Г. Гегель образно порівнює державу з суспільством, де є злочинець, хворий, каліка. І в державі існують ці проблеми. Він вважає, що у так званій «хворій» державі більше суперечностей і проблем, що призводить до конфліктів, революцій і війни. «Тільки в розумній державі, – зауважує Г. Гегель, – в діяльності органів державної влади реалізується розум, всезагальна воля і моральна ідея, така держава відповідає інтересам і волі кожного індивіда» [3, с. 462].

«Розумне призначення людини – жити в державі, а якщо нема держави, то є вимога розуму, щоб вона була заснована» [3, с. 130]. На думку мислителя, «держава захищає зазначає Гегель і забезпечує життя і власність індивідів, але держава є те найвище, яке претендує на саме життя і власність і вимагає, щоб вони були принесені в жертву» [3, с. 148]. Це положення філософ обґрунтовує тим, що «скільки би люди не розмірковували про свій час, про свою державу, вони повністю знаходяться в ньому, це їх ґрунт, і якщо усунути його – вони опиняться в пустоті. Якщо б питання постало серйозно, вони б ще задумались, а якщо б справді йшло до знищення держави, то самі б стали противитись цьому» [4, с. 463]. Мислитель робить висновок, що якщо б «питання стало серйозно, вони не вийшли б із підкорення і вважали б, що узи, кайдани дійсно необхідні» [3, с. 463].

Як у Платона і Арістотеля, тільки полісна форма спільності забезпечує справедливість і право, так і у Гегеля свобода і право, справедливість дійсне лише у державі. «Гегель, – акцентує В. Нерсесянц, – славить, звеличує державу як ідею (тобто дійсність) права. Як правову державу, як таку організацію свободи, в якій механізм насильства і апарат політичного панування обмежені правом, введені в правове русло, функціонують лише в державно-правових формах» [4, с. 294].

У гегелівській розумній державі існує діалектична система прав і свобод (індивідів, їх об'єднань, суспільства, держави і її органів). Вони функціонують як єдиний органічний процес: «діалектичному» «зняттю» «абстрактного в конкретному відповідає підпорядкування окремого органа організації в цілому, а моменту «утримання» – функціональна роль такого органу в контексті всього організму. Водночас усі відношення в гегелівській концепції правової держави обумовлена правом, мають правовий характер [5, с. 97].

Держава як соціальна дійсність визначає фізіологію соціально-економічних інститутів суспільства.

У «Філософії права» Г. Гегель значну увагу приділяє не тільки суто проблемам держави і права, але і значенню громадянського суспільства. Мислитель цю проблему розглядає в тісному діалектичному зв'язку з державою та її інститутами.

Що таке громадянське суспільство, як воно пов'язано з державою її інститутами і правом? Яка його роль і перспективи подальшого розвитку?

Г. Гегель не ототожнює державу з громадянським суспільством. На його думку, воно не могло існувати ні в епоху рабовласницького, ні

феодалного устрою. Воно існує тільки в епоху капіталістичного суспільно-політичного ладу.

Мислитель наголошує, що громадянське суспільство – сфера реалізації особливих приватних цілей і інтересів окремої особистості, на відміну від держави, яка в своїй політико-правовій діяльності захищає і реалізує загальні інтереси. «З точки зору розвитку поняття права, це необхідний етап, оскільки тут демонструється взаємозв'язок і взаємообумовленість особливого і всезагального» [1, с. 20], де особливе – це громадянське суспільство, а держава – всезагальне.

Діалектика їх взаємозв'язку означає, що вони володіють і відносною самостійністю, і певними відмінностями. Згідно з гегелівською інтерпретацією, вони співвідносяться як розсудок і розум.

У структурі громадянського суспільства Г. Гегеля виділяє, по-перше, потреби та їх задоволення; по-друге, захист свободи і власності з допомогою правосуддя; по-третє, захист індивідуального і загального інтересу з «допомогою поліції і корпорації» [3, с. 233].

У структурі громадянського суспільства Г. Гегеля є три стани:

- 1) субстанціональний (землевласники, дворяни, селяни);
- 2) промисловці (фабриканти, торгівці, ремісники);
- 3) загальний (чиновники) [1, с. 20].

Отож, у «Філософії права» Г. Гегель розкриває діалектику взаємозв'язку держави і громадянського суспільства. Він розрізняє громадянське суспільство і політичну державу. На ступені громадянського суспільства ще не досягнута справжня свобода» [1, с. 20].

Аналізуючи діалектику взаємозв'язку держави її громадянського суспільства, німецький філософ вважає, що «громадянське суспільство – це «зовнішня держава», це розсудок, а держава – розум. «В громадянському суспільстві кожний для себе ціль, решта для нього ніщо» [3, с. 228].

Що необхідно для того, щоб у громадянському суспільстві існувала гармонія інтересів і справедливості. Надзвичайно цікаву думку висловлює Гегель щодо проблеми справедливості в громадянському суспільстві. Тільки «хороші закони сприяють процвітанню держави і суспільства» [3, с. 264].

Значну увагу німецький філософ звертає на роль правосуддя. У громадянському суспільстві з допомогою «правосуддя усуваються порушення прав власності і особистості» [3, с. 265].

Г. Гегель чимало уваги приділяє ролі суду і судочинства в державі і суспільстві, оскільки в суспільстві існують суперечності, які ви-

никають у результаті протилежних інтересів різних соціальних класів і соціальних груп, для регулювання суспільних відносин необхідна публічна влада [6, с. 352].

Але для реалізації власного блага індивіда потрібні не тільки закони, але і сила, яка охоронятиме «моє особливе благо».

На думку Г. Гегеля, захист блага кожного індивіда здійснює поліція і корпорація.

Мислитель вважає, що загальний інтерес суспільства в цілому є більш вищим і більш важливішим, ніж егоїстичні інтереси окремого індивіда. Цей загальний інтерес громадянського суспільства захищає держава і такий її важливий інститут, як поліція.

«Мета поліцейського нагляду і опіки – надати індивіду всезагальну власну можливість для досягнення індивідуальної мети» [3, с. 267].

Значне місце в громадянському суспільстві Гегель відводить корпорації (лат. *corporation* – об'єднання) – важливі чинники в соціально-економічній, правовій і трудовій сферах громадянського суспільства.

Німецький філософ робить висновок, що чимало соціально-економічних проблем вирішує не держава, а громадянське суспільство та його корпорації.

«На рівні з сім'єю, – зауважує Г. Гегель, корпорація – це моральний корінь держави» [3, с. 277].

Діалектика внутрішніх суперечностей змушує суспільство вийти за свої межі в пошуках нових можливостей в міжнародній торгівлі і в корпорації [1, с. 21].

Г. Гегель вважає, що хоча корпорації і володіють певними свободами в своїй господарсько-економічній діяльності, водночас «держава повинна зберігати вищий нагляд за ними, оскільки в іншому випадку вони б заkostenіли» [3, с. 277].

Г. Гегель зауважує, що не тільки держава, але й громадянське суспільство захищає власність і особисту свободу [3, с. 279]. «Держава може існувати, якщо в ній розвинуті сім'я і громадянське суспільство» [3, с. 209].

Мислитель вважає, що сім'я – це той соціальний інститут, який посідає проміжне місце між державою і громадянським суспільством.

Німецький філософ надзвичайно високо цінував шлюб і сім'ю як важливий чинник духовного і морального виховання особистості.

Благополуччя кожного індивіда він пов'язує зі сім'єю. «Турбуйся про своє благополуччя і благополуччя своєї сім'ї» [3, с. 189].

Якщо держава, за твердженням Г. Гегеля, – це моральна ідея, то сім'я виступає як моральний корінь держави [3, с. 277–279].

Розкриваючи діалектику взаємозв'язку держави і громадянського суспільства і місце людини в суспільстві, Г. Гегель, як зазначалось, схиляється до думки, що тільки в правовій державі «людину визнають розумною істотою, особистістю. В державі громадянин отримує належну йому честь завдяки посаді, на яку він поставлений, завдяки професії, якою він займається в своїй трудовій діяльності» [7, с. 243].

Глибокий аналіз сутності держави, права і громадянського суспільства Г. Гегель у своїй «Філософії права» розкриває їх тісний діалектичний взаємозв'язок, у якому центральне місце посідає держава. Що вищий рівень правової системи, то більший простір для розвитку і функціонування громадянського суспільства.

Аналізуючи діалектику взаємозв'язку і взаємовідносин громадянського суспільства як особливого, Г. Гегель зазначає, що «громадянське суспільство – це могутня сила, яка заволодіває людиною, вимагаючи, щоб вона на нього працювала. Якщо людина є таким членом громадянського суспільства, то вона зберігає в ньому ті ж самі права, якими володіють усі члени суспільства, але громадянське суспільство повинно піклуватися про свого члена, відстоювати його права, а індивід, своєю чергою, зобов'язаний додержуватися вимог громадянського суспільства. Це положення філософа має важливе не тільки теоретико-методологічне, але й соціально-правове значення.

У сучасних умовах розбудови нашої держави філософсько-правові ідеї діалектики взаємозв'язку держави і громадянського суспільства не втратили актуальність. Крім того, вони слугують теоретико-методологічною базою у вирішенні цієї складної проблеми.

Висновки. В історії філософської і політичної думки Г. Гегелю належить видатне місце як геніальному мислителю. Творчість Гегеля ввійшла в історію світової культури, що вплинуло на духовний розвиток суспільства.

Вчення Г. Гегеля про державу, суспільство і право – важлива частина гегелівської філософії, в якій значне місце відведено діалектиці взаємозв'язку держави і суспільства. Гегелівська філософія права – це своєрідна енциклопедія складного розвитку соціально-політичних, економічних, морально-етичних, релігійних та інших проблем суспільства.

У «Філософії права» німецький мислитель розкрив діалектику взаємозв'язку держави і громадянського суспільства. Він зробив висновок, що прогресивний розвиток держави, прав і свобод громадян можливий тільки за умови прогресивного розвитку всіх сфер громадянського суспільства, в якому суттєву роль виконує право, законність, правосуддя, сім'я та вся правоохоронна система.

Діалектико-філософський аналіз взаємозв'язку держави і суспільства має важливе теоретико-методологічне значення для розбудови Української держави.

Значна роль у забезпеченні гарантії прав і свобод людини й громадянина визначається Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами, які важливі для органів державної влади та місцевого самоврядування, які є не менш значними, ніж держава, гарантами прав і свобод особи. Місцеве самоврядування є одним з головних елементів розвитку демократичного конституційного устрою. За своєю природою воно виступає як специфічна форма реалізації громадянської влади.

Добре відомо, що принцип верховенства права є основоположним для будь-якої демократичної держави та передбачає діяльність правоохоронних органів винятково відповідно до чинного законодавства, а також дотримуючись принципів справедливості, рівності та поваги до прав людини.

Становлення демократичної, соціальної, правової держави є необхідною умовою створення, функціонування громадянського суспільства. Громадянське суспільство виступає базовим чинником правової держави. Проблема взаємозв'язку держави, суспільства – фундаментальна для будь-якого соціуму. Безумовно, вона є визначальною і для розбудови Української держави та громадянського суспільства. Тільки суворе дотримання державою прав і свобод людини, її честі і гідності в громадянському суспільстві є гарантом подальшого демократичного розвитку України, побудови в ній соціальної правової держави.

---

1. Нерсесянц В. С. «Философия права» история и современность / В.С. Нерсесянц // Гегель Г.В.Ф. Философия права: пер. с нем. / Г.В.Ф. Гегель; ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – С. 3–43.

2. Григоренко І. А. Принципи демократичного цивільного контролю над правоохоронними органами в контексті міжнародних зобов'язань України / І. А. Григоренко // Наук. вісник акад. внутр. справ. – 2012. – № 6. – С. 197–201.

3. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель; пер. с нем.; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – 534 с.

4. Нерсесянц В. С. «Философия права»: диалектика об'єктивного духа / В. С. Нерсесянц // Философия Гегеля: проблемы диалектики. – М.: Наука, 1987. – С. 287–295.

5. Философия права Гегеля и современность. – М.: Наука, 1977. – 151 с.

6. Пионтковский А. А. Учение Гегеля о праве и государстве и его уголовно-правовая теория / А. А. Пионтковский. – М.: Гос. изд-во полит. литературы, 1963. – 468 с.

7. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук / Г.В.Ф. Гегель; отв. ред. Е. П. Ситковский; ред. коллегия Б. М. Кедров и др. – М.: Мысль, 1997. – Т. 3. – 471 с.

Ряшко В. И., Ряшко Е. В. Диалектика взаимосвязи государства и гражданского общества в «Философии права» Г. Гегеля

Рассматриваются философско-правовые идеи взаимосвязи и взаимоотношений государства и гражданского общества и их роль в формировании прав и свобод человека, а также диалектика взаимосвязи гражданского общества с государственными и политико-правовыми органами.

Ключевые слова: гражданское общество, государство, право, личность, гражданин, законность, семья, свобода, публичная власть.

Ryashko V. I., Ryashko O. V. Dialectics of relationships between a state and a public society in Hegel's «Philosophy of Law»

The article deals with the philosophical and legal ideas of relationships and mutual impact of a state and a public society, and their role in formation of human rights and freedoms, dialectics of relationships between the public society and state, political and legal organs.

Key words: public society, state, law, personality, citizen, legality, family, freedom, public authority.

Стаття надійшла 29 травня 2013 р.

УДК 340.12

А. В. Саміло

**ВПЛИВ ЛЮДСЬКОЇ АГРЕСІЇ НА СУСПІЛЬСТВО
В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ АНТРОПОЛОГІЇ
ТА НАПРЯМИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ**

Досліджено негативний вплив агресії на всіх етапах історичного розвитку суспільства, яка може проявлятися в різноманітних формах таких як